

מבט על, גיליון 1045, 22 באפריל 2018

המהפכה הסעודית

יואל גוז'נסקי

בשונה מהמהפכות הערביות שהתחוללו בעשור האחרון, אשר החלו "מלמטה", זו הסעודית מנווטת "מלמעלה" על ידי יורש העצר והשליט בפועל מחמד בן סלמאן מארמונו בריאד. בראייה מערבית, לתהליך הרפורמות המהפכני בערב הסעודית, ולבן סלמאן עצמו שני פנים, וכך יש להתייחס אליו: לעודד את הרפורמות החברתיות-כלכליות הנחוצות שהוא מבקש לקדם, ובמקביל להתנות סיוע בבלימת נטיותיו האוטוריטריות. מלאכה רבה עוד לפנינו ויש לקוות שתכניותיו לשנות את פני החברה והכלכלה ינחלו הצלחה רבה יותר מאלו שנשאו כמה ממהלכיו האזוריים. ספק אם לממלכה עצמה יש את ההון הפנוי והידע הנדרש לקדם את הרפורמות, והיא תזדקק לעזרה פוליטית וכלכלית מהמערב.

ערב הסעודית נמצאת בעיצומם של שינויים מהפכניים המבקשים, כך על-פי יוזמיהם, לשנות מן היסוד את ההתנהלות הכלכלית והחברתית בממלכה שמרנית זו. בשונה מהמהפכות הערביות שהתחוללו בעשור האחרון, אשר החלו "מלמטה", זו הסעודית מנווטת "מלמעלה" על ידי יורש העצר והשליט בפועל מחמד בן סלמאן מארמונו בריאד. הנסיך בן ה-32 מבקש לכפות שינוי גם על בית סעוד עצמו: משלטון קולקטיבי של ענפי המשפחה השונים, שיצר איזונים ובלמים, למה שנראה יותר ויותר כשלטון יחיד ריכוזי, שלו. מתנגדים בכוח או בפועל לבן סלמאן, בהם אנשי תקשורת, דת ועסקים, ואף נסיכים, פוטרו, נעצרו או נושלו בשם המאבק בשחיתות, בתהליך שעד כה נעדר שקיפות.

השחיתות היא "סרטן בגופנו ולנפט התמכרנו" הכריז בן סלמאן, שביקש בביקוריו שנערכו באחרונה באירופה ובארצות הברית להקנות לערב הסעודית דימוי של ממלכה דינמית, צעירה וחדשנית, ובמקביל סובלנית ושוויונית יותר. במקביל, הממלכה מוציאה סכומים גדולים של כסף על לוביסטים וחברות יחסי ציבור, ומסייעת למכוני חשיבה בארצות הברית כדי לשפר את תדמיתה. רבים במערב אכן מיהרו לקשור כתרים לראשו של בן סלמאן - חלקם בטענה שהוא מסמל בחזונו ובתכונותיו את כמאל אטאטורק, אבי טורקיה המודרנית. אולם, דווח כי בין המכירים אותו יש שאומרים שבין דמויות החיקוי שלו נמצאים דווקא אישים כנשיא סין, שי ג'ינפינג. האם בן סלמאן יבחר לאמץ מודל הקרוב לזה הסיני, של סגירות פוליטית ופתיחות כלכלית? בהחלט יתכן, אם כי בניסיון להוביל את ערב הסעודית בכיוון זה הוא צפוי להיתקל באתגרים לא מעטים.

בין הבטחות ליכולת מימוש

אין ויכוח שיש הכרח ברפורמה מקיפה בערב הסעודית, כזו שקרן המטבע הבינלאומית דורשת לערוך עוד משלהי המאה הקודמת. חזון המהפכה הסעודית, שגובש על-ידי חברות ייעוץ בינלאומיות, הוצג באפריל 2016 תחת השם "חזון 2030". חזון זה התמקד בראש ובראשונה

בחתימה לגיוון מקורות ההכנסה של הממלכה. במסגרת הרפורמות הוטלו מיסים חדשים, ביניהם מע"מ, והופחתו הסובסידיות לחשמל, למים ולדלק - שמחירו הוכפל בתחילת 2018.

לפי שעה, הממלכה מצליחה לממן את הגירעון בתקציב (שצפוי לעמוד על \$52 מיליארד) על-ידי שחיקת רזרבות המטבע ומכירת אגרות חוב, שבאמצעותם גייסה כ-\$40 מיליארד ב-2016-2017 והיא מבקשת לגייס בדרך זו ב-2018 עוד כ-\$30 מיליארד. הניסיון לגייס \$100 מיליארד באמצעות מסע המעצרים בנובמבר 2017 בשם המלחמה בשחיתות ככל הנראה לא צלח, שכן הערכה שגויה סכום קטן בהרבה.

כשנתיים לאחר השקת התכנית, האבטלה עדיין גבוהה והצמיחה אפסית. כשבעים אחוזים מאזרחי הממלכה הם מתחת לגיל שלושים, ובקבוצת גיל זו, האוהדת על-פי הערכה את בן סלמאן, האבטלה נאמדת בכשלושים אחוזים. בנוסף, קיים סימן שאלה לגבי ההיתכנות ולוח הזמנים של ההנפקה בחו"ל של נתח מחברת הנפט הלאומית, ארמק"ו, כדי לממן את הרפורמות המוצעות. יתכן שההנפקה תתבצע לבסוף בבורסה המקומית, כדרך להימנע ממכשולים כלכליים ומשפטיים.

על מנת לסייע למשקי הבית להתמודד עם יוקר המחיה המאמיר ולמנוע תסיסה פוטנציאלית השיק בית המלוכה את תכנית "חשבון לאזרח", לאלו שנמצאו זכאים בקרב המעמד הבינוני-נמוך (כ-10 מיליון אזרחים) - סיוע שהעובדים הזרים בממלכה, המהווים כשליש מהתושבים, אינם זכאים לו. עובדה זו גורמת לרבים מהם, בעיקר מקרב "הצווארון הכחול", לחזור לארצות מוצאם, בלי שהאזרחים הסעודים ממהרים לתפוס את מקומם. עובדים מקצועיים יותר עוזבים גם הם, בעיקר בשל המיסים והעלויות הגבוהות. עם זאת, הכשרת אזרחים סעודים כדי שאלו יתפסו את מקומם תארך שנים רבות. בטווח הקצר, התייצבות מחירי הנפט ברמה יחסית גבוהה (בין השאר אודות להבנות בין מוסקבה לריאד) מכניסה כסף רב יותר לקופת האוצר הסעודי ביחס לשנים קודמות, מסייעת לממן את המלחמה בתימן ואת הרפורמות. אולם, עלייה זו מסייעת לתעשיית הפצלים העולמית ועלולה להפחית את המוטיבציה לערוך שינויים מבניים משמעותיים לטווח-הארוך, בוודאי אם יתווספו קולות נגד הכבדת היד על האזרחים.

בן סלמאן הפשיט את משטרת הדת מכמה מסמכויותיה, פתח שוב בתי קולנוע והתיר לנשים לקבל רישיון נהיגה. צעדים חלקיים אלו, שהם עדיין דרמטיים בקנה מידה סעודי, מזכים אותו ובצדק באהדה. עם זאת, יש להעריכם בהקשר הנכון: שוויון מגדרי עדיין רחוק, התארגנות פוליטית על כל צורותיה אסורה והממלכה עדיין מתנהלת ככלל על-פי ההלכה האסלאמית.

מוצרי צריכה ושירותים, שניתנו לאורך שנים בחינם, נחשבו זכות המוקנית מתוקף נאמנות לבית סעוד. לכן פגיעה ניכרת ומתמשכת בזכות זו עלולה לפגוע בקשר זה, החשוב ליציבות המשטר, בין האזרחים למלוכה. בן סלמאן חושש ובצדק ממחאה. זו אכן מרימה ראש מפעם לפעם אך מתנקזת, בינתיים, בעיקר לרשתות החברתיות (הגם שאלו מנוטרות, מפוקחות ולא ברור באיזו מידה מייצגות נאמנה את הלכי הרוח בציבור). לפיכך, בתחילת 2018, שבוע לאחר שהוטל מע"מ והוכפל מחיר הבנוזין, מיהר בית המלוכה להעניק תוספות שכר ובונוסים לאנשי המגזר הציבורי המנופח, המהווה משענת ליציבותו.

מבט קדימה

בראיונות שהעניק בן סלמאן לעיתונות המערבית בעת ביקורו בארצות הברית הוא הצהיר ש"רק המוות יעצור אותו", יתכן כדרך להביע את נחישותו לקדם את האג'נדה שלו או, אולי, כרמז לאותם אלה שהרחיק ממנעמי השלטון והשררה בידועו שהם עלולים לקום עליו ביום מן הימים. יתכן שזו גם הסיבה לדיווחים, שמהם עולה שירש העצר מקיף עצמו שומרים, שכירי חרב, שאינם סעודים. בנוסף, היות בן סלמאן סוכן יציבות זקוקה לתיקוף - ספק אם ההתנהלות האוטוריטארית מובילה ליציבות לטווח הרחוק בערב הסעודית.

מצב עניינים זה מעביר מסר שלילי ומגביר את אי-הודאות גם בקרב משקיעים במערב, שמומחיותם והונם נחוצים לממלכה כדי לקדם את הרפורמות. באותו אופן, חשש בקרב סעודים עשירים שכספם יוחרם בשם המאבק בשחיתות הביא לכך שהון פרטי רב יוצא כעת את תחומי הממלכה. על בן סלמאן גם לתת את הדעת לפער אפשרי בין הצהרותיו השאפתניות לבין היכולת לבצע במהירות שינויים מרחיקי לכת במבנה הכלכלי-פוליטי. כמה זמן ייקח לצעירי הממלכה (שבה כשבעים אחוזים מהאוכלוסייה מתחת לגיל שלושים) להתפקח? ספק אם הם יעמדו בגזרות הרבות המושטות עליהם לאורך זמן ללא תוצאות רחבות היקף ומוחשיות, בעוד מלכם לעתיד לא שינה את אורח חיו הראוותני.

לתהליך הרפורמות המהפכני בערב הסעודית, ולכן גם לבן סלמאן עצמו (העתיד להיות מוכתר למלך בעתיד הקרוב, אם לא יהיה שינוי בלתי צפוי) שני פנים, וכך יש להתייחס אליו: לעודד את הרפורמות החברתיות-כלכליות הנחוצות שהוא מבקש לקדם, ובמקביל להתנות סיוע בבלימת נטיותיו האוטוריטריות. על דרך התנהלותו של בן סלמאן ניתן ללמוד מהדיווחים במערב על המשך המעצרים, איומים, עינויים וסתימת פיות - אף של בני משפחה - העומדים, כך נראה, בדרכו.

מלאכה רבה עוד לפני בן סלמאן ויש לקוות שתכניותיו לשנות את פני החברה והכלכלה ינחלו הצלחה רבה יותר מאלו שנשאו כמה ממהלכיו האזוריים, כאשר החרם מול קטר והמלחמה בתימן הן מהבולטות שבדוגמאות. בנוסף, ספק אם לממלכה עצמה יש את ההון הפנוי והידע הנדרש לקדם את הרפורמות. המהפכה הסעודית תזדקק לעזרה פוליטית וכלכלית מהמערב, שהרי לכישלונה יהיו בוודאי השלכות אזוריות ובינלאומיות.

לשם הצלחתה יהיה על הדור הצעיר בממלכה לצמצם את ציפיותיו ולהתרגל להרעה בתנאי חייו, ועל בן סלמאן למצוא דרכים לשכנע מנהיגים ומשקיעים זרים שהטיהורים הפנימיים נועדו למלחמה בשחיתות ולמצוא דרכים למתן את הלחצים הפנימיים שהרפורמות יוצרות. אמלא כן, הישגיהן הפוטנציאליים של הרפורמות המהפכניות ועמם אף היציבות השלטונית עלולים להימצא בסכנה.